

ZAKONY MENDYKANCKIE
W PRUSACH KRZYŻACKICH
I KRÓLEWSKICH

OD XIII DO POŁOWY XVI WIEKU

Jesteśmy jak karły, które wspięły się na ramiona olbrzymów; dostrzegamy więcej i widzimy dalej niż oni, nie dlatego jednak, żeby wzrok nasz był bystrzejszy lub wzrost słuszniejszy, ale dlatego, iż oni dźwigają nas w górę i podnoszą o całą swą gigantyczną wysokość.

Bernard z Chartres

RAFAŁ KUBICKI

ZAKONY MENDYKANCKIE
W PRUSACH KRZYŻACKICH
I KRÓLEWSKICH

OD XIII DO POŁOWY XVI WIEKU

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu GDAŃSKIEGO
GDAŃSK 2018

Recenzent
dr hab. Krzysztof Kaczmarek, prof. UAM

Redaktor Wydawnictwa
Michał Staniszewski

Projekt okładki i stron tytułowych
Andrzej Taranek

Na okładce
Widok kościoła Dominikanów w Gdańsku
(R. Curicke, *Der Stadt Dantzig historische Beschreibung...*,
Amsterdam–Danzig 1683)

Skład i łamanie
Michał Janczewski

Publikacja sfinansowana z działalności statutowej
Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-7865-605-0

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel./fax 58 523 11 37, tel. 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
www.wyd.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.kiw.ug.edu.pl

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW	9
WSTĘP	13
1. Temat	13
2. Stan badań	16
3. Źródła	21
4. Metoda i konstrukcja pracy	25
 Rozdział 1	
FUNDACJE KLASZTORÓW I ICH UPOSAŻENIE	29
1.1. Zarys fundacji klasztorów mendykanckich	
w państwie krzyżackim i Prusach Królewskich	29
1.1.1. Dominikanie	30
1.1.2. Franciszkanie	40
1.1.3. Augustianie eremici	44
1.1.4. Karmelici	47
1.1.5. Obserwanci	51
1.2. Analiza procesu i warunków fundacji	62
1.3. Fundacje planowane i niezrealizowane	67
1.4. Analiza pierwotnego uposażenia poszczególnych fundacji	
i jego późniejszych zmian	75
1.4.1. Dominikanie	75
1.4.2. Franciszkanie	79
1.4.3. Augustianie eremici	83
1.4.4. Karmelici	86
1.4.5. Obserwanci	88

Rozdział 2

ZARYS PODSTAW ORGANIZACYJNYCH

I WARUNKÓW FUNKCJONOWANIA KLASZTORÓW	95
2.1. Organizacja władz zakonu i prowincji – kontrola i nadzór.	
Podobieństwa i różnice w poszczególnych zgromadzeniach	95
2.1.1. Dominikanie	96
2.1.2. Franciszkanie	98
2.1.3. Augustianie eremici	101
2.1.4. Karmelici	103
2.1.5. Obserwanci	107
2.2. Model funkcjonowania klasztoru	109
2.3. Potencjał poszczególnych zgromadzeń	110
2.4. Otoczenie klasztorów	120
2.4.1. Lokalizacja klasztoru (<i>intra et extra muros</i>)	120
2.4.2. Analiza sytuacji społeczno-gospodarczej miast w momencie zakładania klasztoru	137
2.4.3. Otoczenie społeczne klasztoru	140
2.4.4. Kontakty z organizacjami cechowymi	145
2.4.5. Narodowość mieszkańców	148
2.4.6. Okoliczne struktury kościelne (parafie, szpitale)	149
2.4.7. Egzempcja zakonna i jej zakres	157
2.5. Problem centralizacji i regionalizacji w działaniach mendykanatów	161
2.6. Zmiany przynależności prowincjalnej klasztorów	165

Rozdział 3

GRUPY KIEROWNICZE W KLASZTORACH	171
3.1. Rekrutacja grupy kierowniczej (przeorów i gwardianów)	171
3.2. Pochodzenie społeczne zakonników	173
3.3. Pochodzenie terytorialne	177
3.4. Narodowość zakonników	180
3.5. Świadomość pokoleniowa	185
3.6. Udział we władzach prowincji	187
3.7. Udział w elicie intelektualnej	189
3.8. Modele funkcjonowania w zgromadzeniu mendykanckim	192
3.8.1. Działalność publiczna	193
3.8.2. Działalność edukacyjna i pisarska	197
3.8.3. Działalność administracyjna i duszpasterska	204
3.8.4. Aktywność zakonna w skali prowincji	205

Rozdział 4

PERYFERYJNOŚĆ W RAMACH STRUKTUR ZAKONNYCH I JEJ SKUTKI	209
4.1. Rola przełożonych prowincjalnych (prowincjałów i ministrów prowincjalnych) w kierowaniu klasztorami . . .	209
4.1.1. Dominikanie	209
4.1.2. Franciszkanie	214
4.1.3. Obserwanci	219
4.1.4. Augustianie eremici	220
4.1.5. Karmelici	222
4.2. System szkolny – wykształcenie zakonników	224
4.3. Konwenty duże i małe w ramach organizacji klasztornej	234
4.4. Obszary działania klasztorów i ich rekrutacji (okręgi jałmużnicze)	238
4.5. Świadomość funkcjonowania na peryferiach	252
4.6. Próby reformy konwentów i działalność franciszkanów obserwantów w XV w.	258

Rozdział 5

ROLA MENDYKANTÓW W ŻYCIU KOŚCIELNYM I SPOŁECZNYM	267
5.1. Kontakty z klerem diecezjalnym i biskupami	267
5.2. Kontakty z ludnością miast i wsi	273
5.3. Tercjarze, beginki i siostry	275
5.4. Relacje mendykantów z zakonem krzyżackim	279
5.5. Relacje mendykantów z polskim dworem królewskim	287
5.6. Przebieg reformacji i jej skutki	289
5.6.1. Dominikanie	291
5.6.2. Franciszkanie	298
5.6.3. Karmelici	308
5.6.4. Augustianie eremici	310
5.6.5. Obserwanci	314

ZAKOŃCZENIE	321
-----------------------	-----

1. Fundacje klasztorne	321
2. Podstawy organizacyjne i warunki funkcjonowania klasztorów	322
3. Grupy kierownicze w klasztorach	324
4. Peryferyjność w ramach struktur zakonnych i jej skutki	325

ANEKSY	337
1. Spisy przełożonych klasztorów mendykanckich w Prusach Krzyżackich i Prusach Królewskich do połowy XVI w. oraz spisy franciszkanów, augustianów eremitów, karmelitów i obserwantów działających w klasztorach Prus Krzyżackich i Królewskich do połowy XVI w.	337
2. Fragment kroniki Aleksandra Koślińskiego na temat fundacji karmelitów w Kętrzynie, Dzierzgoniu i Prabutach	371
3. Wykaz franciszkanów z klasztoru gdańskiego	373
SUMMARY	383
BIBLIOGRAFIA	391
SPIS MAP	422
SPIS RYCIN	423
SPIS TABEL	424
INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH	425
INDEKS OSOBOWY	434